

EMİR KAYA

Fıkıhtan Hukuka

Bir Doktrin Önerisi

Eskiyeni Yayınları: 151

FIKIHTAN HUKUKA
-Bir Doktrin Önerisi-

Emir KAYA

© FCR Yayın Reklam Bilgisayar San. ve Tic. Ltd. Şti.
(Sertifika No: 13178)

Kapak Fotoğrafi:

Fog over the Bosphorous Bridge, Zekeriya Şen, <https://unsplash.com/>

Kapak

FCR (Coşkun IŞIKGÜL)

Mizanpaj

FCR (Dilek ÖZCAN)

Baskı ve Cilt

NY MATBAACILIK YAYINCILIK

KAĞITÇILIK TİC. VE SAN. LTD. ŞTİ.

Ostim OSB Mh. 1250 Cd. No: 24 Yenimahalle/ANKARA

Tel: (0533) 591 86 17 (Sertifika no: 50732)

1. Baskı: Aralık 2022

ISBN: 978-625-7673-63-1

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.

Hacı Bayram Mh. Boyacılar Sk. No:14/1

Ulus-Altındağ/ANKARA • Tel: (0 312) 310 08 60

web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

EMİR KAYA

Fıkıhtan Hukuka

Bir Doktrin Önerisi

Ankara 2022

Doç. Dr. EMİR KAYA

İndiana Üniversitesi-Bloomington'dan Siyaset Bilimi, Felsefe, Yakın Doğu Dilleri ve Kùltürleri ana dalları ile Dini Çalışmalar yan dalında lisans, Harvard Üniversitesinden Teoloji alanında yüksek lisans derecelerini aldı. Hukuk alanındaki doktorasını Londra Üniversitesi-SOAS'ta din, devlet ve toplum normlarının etkileşimi üzerine yazdığı tezle tamamladı.

Yurda döndükten sonra Milli Eğitim Bakanlığı Hukuk Müřavirliđinde görev yaptı. Anayasa Mahkemesinde rapor-tör-hakim olarak çalıştı.

Louvain Katolik Üniversitesi Hukuk ve Dinler Kürsüsünde misafir araştırmacı olarak post-doktora çalışması yürüttü.

Halen Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakùltesi Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı başkanıdır.

Kitapları

- Hukuk Zihniyeti
- Kurgu ile Gerçeklik Arasında Hukuk Meslekleri
- *Secularism and State Religion in Modern Turkey: Law, Policy-Making and the Diyanet*

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ.....	7
ÖN SÖZ.....	13
GİRİŞ.....	17

Birinci Kısım

HUKUK TEORİSİ

FIKİH – HUKUK BULUŞMASI	33
I. Hangi Fıkıh, Hangi Hukuk?	34
II. Fıkıh – Hukuk Buluşması Gerekli Mi?.....	38
A. Felsefi Argüman	39
B. Sosyolojik Argüman.....	42
C. Karma Argüman	46
D. Sosyolojik Meşruiyet.....	47
III. Günümüzde Hukuk ve Fıkıh: Benzer Tutumlar, Benzer Çıktılar	51
A. Otoritecilik.....	51
B. Ahlaktan Kopukluk.....	53
C. Hükümcülük.....	58
IV. Fıkıh Geleneğinde Sünnete Aykırılıklar.....	60
V. Fıkıh Nosyonunun Islahı	68
VI. Hukuk Nosyonunun Islahı.....	83
VII. Değerlendirme	92
HUKUKA AKTARILABİLİR BİR FIKİH NOSYONUNA DOĞRU ..99	
I. Problemin Beş Boyutu	101
II. Beşerin Misyonu Açısından Fıkıh	110
III. İlmi ve Siyasi Otoriteler Arasında Fıkıh	117

IV. Zihinsel Bariyerleri Aşmak.....	121
V. Fıkıhçılar Fikhedebilir Mi?.....	125
VI. Hür Kulluk Fıkhı	132
VII. Hukuk Kurucu Paradigma.....	135
A. Ölçüler.....	135
B. İlkeler	137
HÜRRİYET FIKHI	143
I. Fıkhın Meziyetleri	145
II. İslam'da Hukuk Kurucu İki Değer	153
III. Hürriyet ile Kulluk Arasında Fıkhı	164
IV. İki Odak: Dünya ve Ahiret	170
V. Hür İnsan Kimdir?	173
VI. Hürriyet Fıkhınının Metodolojisi	176
VII. Sonuç	181

İkinci Kısım

HUKUK POLİTİKASI

YOL HARİTASI	187
I. Siyasi İktidarlar İçin Genel İlkelerin Geliştirilmesi	190
II. Müslümanlar İçin Özel İlkelerin Geliştirilmesi	192
III. Hürriyetin Sınırlandırılmasının Meşru Koşullarının Araştırılması	194
IV. İslami Değer Özlerinin Hukuka Aktarılması	198
BİR POLİTİKA ÖRNEĞİ.....	201
SORULAR, CEVAPLAR.....	207
SONUÇ.....	215
EKLER	223
Hukuk Vizyonumuz Nasıl Olmalı?.....	225
Fıkhı Vizyonumuz Nasıl Olmalı?.....	232
Fıkhı Bilginin Doğası ve Seküler Hukuk Karşısında Konumu	240
KAYNAKÇA.....	251
DİZİN	253

SUNUŞ

Ülkemizde yüzün üzerinde ilahiyat fakültesinin açılması ve sayılarının giderek artmakta oluşunun, hukuk fakültelerinin de aynı kaderi yaşıyor olmasının sadece nicelik değil nitelik açısından da konuşulması gereken yönleri elbette vardır. Ancak esasa ilişkin bu konulardan sarf-ı nazar etsek bile iki fakülteyi birden ilgilendiren bir konu var ki, onu konuşup tartışmakta hayli geç kaldığımızı görmekteyim. O da ilahiyat fakültelerinde belki de kredi saati en yüksek olan, hukuk fakültelerinde ise zorunlu veya seçmeli dersler arasında yer alan İslam Hukuku, klasik adıyla “fıkıh” dersi.

İslam hukuku dersinin hukuk fakülteleri ders programına girmesinin anlamı da, ilahiyat fakültelerindeki İslam hukuku dersinin işlevi ve hukuk bilimi ile nasıl bir iletişim kurabileceği konusu da bugüne kadar akademik bir bakışla ve üniversiter bir anlayışla doğru dürüst tartışılmadı. Hali üzerine terkedilip adeta suyun kendi yolunu bulması beklendi. İşte sivil bir inisiyatif olarak Anadolu İlahiyat Akademisininin 2016 yılında pozitif hukuk ve İslam hukuku (fıkıh) dallarından akademisyenlerin ka-

tılımla başlattığı ve günümüze kadar altı çalıştay halinde sürdürdüğü “ahlak-hukuk, fıkıh-hukuk buluşması” temalı toplantıları bu alanda önemli bir platform oldu. O toplantılara katılıp fıkıh-hukuk buluşması alanında dikkat çeken değerlendirmelerde bulunan Doç. Dr. Emir Kaya'nın fıkıhın ezberlerini sarsan ve sorgulatan bakış açısı söz konusu tartışmaya ayrı bir ivme kazandırdı. Bugün artık gerek fıkıh gerekse hukuk cenahında fıkıh-hukuk ilişkisine dair çeşitli ilmi toplantıların ve yayınların yapılmasına başlanmasını memnuniyetle karşılamaktayız.

Hukuk-ahlak, hukuk-din ilişkisi her dönemde önemini korumuştur. Derslerinde hukuk normunun meşruiyetine, felsefi ve ahlâkî arka planına yaptığı atıfları zihnimizde hala canlılığını koruyan rahmetli Prof. Dr. Orhan Münir Çağal'ın ifadesiyle ahlâk, hukuk normlarının geçerliliğinin temel dayanaklarından biridir. Din, hukuk ve ahlâk normları, ayrıca örf ve muâşeret kuralları “olması gerekenler” grubunda yer alır ve insan davranışlarını belirleyip düzenleyerek insanı insânî hüviyetine kavuşturmayı gaye edinir. Hepsisi de, mesela tabiat kanunları gibi olup biteni değil, farklı derecelerde de olsa gerekli olanı bildirdiği ve daha iyi bir insan toplumunun inşasını hedeflediği için bir şekilde insanlığın ortak paydasında buluşur. Bu norm grupları arasında katı duvarlar mevcut olmayıp zaman ve bölge/kültür farklılaşmasına bağlı olarak aralarında yoğun bir geçişlilik vardır. Bunun için sadece hukuk-ahlâk ilişkisi değil, din-hukuk ilişkisi de üzerinde durulmayı hak eden bir temel konudur.

Öte yandan hukuk normlarının yasal/prosedürel meşruiyeti kadar, ekonomik ve sosyal yapıya, millî bünyeye ve ihtiyaçlara uygunluğunu ifade eden sosyolojik mer'iyeti/geçerliliği de önemlidir. Sosyolojik mer'iyet/meşruiyet dendiğinde ilk göz önüne alınması gereken bir referans noktası da genel ahlâk kuralları ve bu kuralların o toplumda hayat bulma biçimleridir. Dinî inanış ve kabuller de bu safhada benzeri bir rol üstlenirler.

Ancak hukukun kâmil mânâda meşruiyetini sağlamada gerek yasal gerekse sosyolojik meşruiyet, hakikatin sadece yarısıdır. Diğer yarısı ise hukuk normlarının üst ve ulvî bir “olması gereken”e istinat etme zaruretidir. Buna da hukukun felsefî mer‘iyeti denir. İşte bu kademede üst ahlâk normları tekrar devreye girmektedir. Bunun içindir ki, adalet idesi ve üst ahlâkî normlar pozitif hukuktan önce gelir. Bu yüzden de adalet idesine “hukukun ahlâkı, vicdanı” da denir (Bkz. Çağıl, *Hukuka ve Hukuk İlmine Giriş*, 1966, s.52-56). İşte bu hat hukuk, ahlak ve dinin buluşma eksenidir.

İslam hukuku ile hukuk bilim dallarının birbiriyle iletişim içinde olması iki alan için de çeşitli yararlar içerir. Ancak bunun olabilmesi için öncelikle fıkıh ilmine bakışımızın netleşmesi şarttır. İlk yapılması gereken, İslam hukukunun irtibatının sadece gökle değil yeryüzüyle, tarihle, toplumla ve insanla kurulmasıdır. Bu yüzden İslam hukukunun dinle irtibatını da insanla ve fitratla irtibatını da ayrı ayrı koruyarak onu hayatın tabii akışı ve sürekliliği içinde okumak yanlış olmayacaktır. İslam hukukunun hukuk cihetinden hukuk tarihiyle, din cihetinden de dinler tarihiyle sürekli iletişim içinde olması normaldir. Ama onun asıl bağı yeryüzüyledir, bugündür ve içinde yaşanan toplumla ve yaşatılan hukuk düşüncesiyledir. Hukuk bir bütündür, bu doğrudur, ancak İslam hukuku bağlam üstü kurallardan ibaret olmadığı için onun kültürle, antropoloji ve sosyolojiyle de yakın bağı görmek gerekir.

Neticede İslam hukuku hayatın akışı içerisinde Müslümanlarca dinin ana kurallarına aykırı düşmeme kaygısını da çekerek yaşanan hayata dair hukuk üretmesi, yani Müslüman toplumların hukuk tecrübesidir. Yani o, olmuş bitmiş değil, hayatla iç içe devam eden dinamik bir süreçtir. Müslüman toplumda hukuk normlarını üretirken dinin kurallarına ters düşmeme kaygısı, susmayı ve eskiden aktarılanları aynen tekrarlamayı değil, onlar üzerinde düşünüp kafa yormayı, zamanı anlamaya çalışıp

eli taşın altına koymayı ve böylece din ile hayatı buluşturmayı gerektirir. İslam hukukunun günümüz hukuk felsefe ve düşüncesiyle işbirliği içinde olmasını, insanımızı kendiyile, geçmişiyile ve diniyle barıştıracak bir imkan olarak görmek gerekir. Ama İslam hukuku iyi anlaşılmadığı ve aktarılmadığı takdirde, onun bu yönde bir katkı sunması bir tarafa sorun kaynağı olması dahi söz konusu olabilir.

Bugün üniversitelerimizde okutulan İslam hukuku dersinin önemli sorunlarından birisi onun modern hukuk bilimine alternatif olma ve paralel bir hukuk üretme krizine girmiş olmasıdır. Bir bilim dalının işlevini böyle görmesi ve kendini böyle konumlandırması kınanacak bir durum değildir elbette. Hatta bu durum bir toplumda modern dönem hukuk düşüncesi açısından bir zenginliktir. Hukuk düşüncesi farklı açılardan katkılarla ve eleştirilerle gelişir ve güçlenir. Ancak burada şöyle ironik bir durum olduğunu da itiraf etmek gerekir: İslam hukuku kürsüleri sözü edilen bu iddialı hukuk üretimini sadece eskide kalmış görüşler ve şahıslar üzerinden, adeta insanları asırlar öncesinin şartları içine sürükleyerek yapmak istiyor. Burada ana sorun geçmiş dönemlerden ve kişilerden aktarım yapmak değil, o dönemin şartları içinde oluşmuş, döneminin zihniyetiyle ve kültürüyle iç içe görüşleri aktarmakla yetinmek ve bunu da alternatif bir çözüm/tez olarak ileri sürmektir. İslam hukuk araştırmalarının niçin yeni üretimler yapamaz oluşu ise çok derin ve karmaşık bir meseledir. Belki sadece şu ifade edilebilir: İslam hukuku araştırmalarının yeni söz söyleme imkanı, klasik dönem İslam hukuk düşüncesinin kendini hatta dini koruma refleksiyle ürettiği tedbirler içinde yok olmuş durumdadır. Usul-i fikhın ve fûru-ı fikhın ana gelişimini tamamladığı ve söylenmesi gerekenleri söylediği gibi bir algının herkesi kuşatması veya etkilemesi de bunda etkilidir. Öte yandan klasik hukuk doktrini dinileştiği için onun dışına taşan bir görüş ileri sürmeye -harici faktörler bir tarafa- asıl konuşması gerekenle-

rin zihin kodları da izin vermez durumdadır. İslam hukukçuları arasında hukukun dini metinlerden doğduğu ve metnin literal anlamının da aynı zamanda hukukî bir açıklama sayıldığı bir zihniyet mirası egemendir. Bu ana yol üzerinde küçük çaplı iyileştirmelerle içtihat kapısının açık tutulması veya makasid teorisinin işletilmesi fıkhnın yeni dünyaya karşılığı olan bir söz söyleyebilmesi için yeterli olmamaktadır.

Günümüzde fıkhnın hukuk bilimiyle, en başta da hukuk tarihi, hukuk sosyolojisi ve hukuk teorisi gibi alanlarla iletişim içinde olması bir zorunluluktur. Bu işbirliğinin hukuk bilimine katkısı, Müslüman toplumların fıkhnın tecrübesinin sadece hukuk tarihinden bir kesit olmadığını, psikoloji ve pedagojiden sanat ve edebiyata kadar insana dair her alanda zengin bir birikimi barındırdığını, bu birikimden yararlanılabileceğini açığa çıkarması olacaktır. Konunun din ve inanç boyutu da işin bir diğer kısmıdır. Hukuk düşüncesinin ve kurallarının kutsalla ilişki kurmasının ve ondan kendine meşruiyet sağlamanın hukukun uygulamadaki başarısını ne denli etkilediğini, hatta iyi hukukçunun iyi kurallardan daha önemli olduğunu göstermesi cihetiyle de böyle bir işbirliği kayda değer olabilir. Fıkhnın genel hukuk araştırmalarından göreceği fayda ise, İslam hukukçularının hukuk düşüncesi ve biliminin insanlık tarihi boyunca süregelen uzun bir serüvene sahip olduğunu, hukukun bir bütün olduğunu, İslam toplumlarında olup bitenin ana gövdesinin de bu bütünden bir parça olduğunu fark etmeleri olacaktır. Hukuk kurallarının insan fitratıyla, toplumsal sağduyuyla ve hayatın doğal akışı ve değişimiyle kopmaz bağının görülmesinde bu çalışmaların vazgeçilmez bir rolü olacaktır. Bu görüş neticesinde hukuk doktrininde kaynaşmalar olabilecek, daha nitelikli anlayışlar ve politikalar geliştirilebilecektir.

İşte Doç. Dr. Emir Kaya'nın elinizdeki eseri, bu tür tartışmaların önünü açıyor, fıkhnı yeniden düşünmemizi sağlıyor. Fıkhnın özüne dönmesini, yalınlaşmasını, insanlığa hüküm

merkezli değil hikmet merkezli bir bakış sunmasını, değer te-
orisi üretmesini ve günümüz toplumuna ve pozitif hukukuna
değer aktarımı yapabilmesini öneriyor. Doğrusu, Kaya'nın bu
alandaki dile getirdiđi her bir eleştiri ve öneri, üzerinde ciddiyle
durulmayı hak ediyor. Burada belki de en önemli olan, gelenek-
sel öğretilere -içerdiği kültürel ve değişken öğelerle birlikte- bir
bütün olarak sıkı sıkıya bağlı olanların Kaya'nın değerlendir-
melerini kabullenmesi değil, konuyu aynı düzeyde ve ciddiyle
tartışmaya açabilmesidir. Hukuk biliminde gelişme ve ilerleme
ancak bu kabil cesaretli adımları atmakla ve onları açık yürek-
lilikle tartışmakla mümkün olur.

Doç. Dr. Emir Kaya'yı yürekten tebrik ediyor, bu eserin
önemli bir açılım yapacağına olan inancımı dile getirmek istiyorum.

Prof. Dr. Ali Bardakoğlu

ÖN SÖZ

Bu kitabın hikayesi, Anadolu İlahiyat Akademisi tarafından 2016 Mart ayında düzenlenen ‘Ahlak ve Hukuk’ temalı Fıkıh Çalıştayına çeşni olsun diye birkaç hukukçu davet edilmemizle başlıyor. İlk etapta gözlemci gibi rol aldığım çalıştayda iki şey dikkatimi çekmişti. Birincisi, neredeyse tamamı ilahiyatçı olan katılımcılar arasındaki üst düzey özeleştiriliktir. Bazı katılımcılar dini kültür ve gelenek eleştirisini o kadar ileri götürdüler ki din eğitimine karşı çıkan ilahiyatçılar bile oldu. Ciddi bir zihinsel emekle desteklenmiş bu denli cüret hukuk camiasında göremeyeceğimiz bir manzaraydı. Hukukçuların eleştirileri bile çoğunlukla hukuk açısındandır; hukuka dair, hele hukukun temeline, fabrika ayarlarına dair eleştirileri yok gibidir. İlahiyatçıların oluşturduğu bu ilmi atmosfere hem şaşkırdım hem sevindim.

Dikkatimi çeken ikinci nokta ise şu oldu: Çalıştaydaki cesur ilahiyatçılar özeleştiriyi yaparken uzak kaldıkları, haliyle tanımadıkları bazı akademik disiplinleri peşinen aklamış oluyorlardı. Dahası, ilahiyat dışı disiplinlere uzak kalındığında ilahiyat içi

eleştirilerde de hedef tutturulamıyordu. Yalın insanlık frekansına girilemiyor, kapsamlı bir bilim kritiğine dayanılmıyor, Müslüman gelenek lehine yahut aleyhine duygusal davranılıyordu. Bilhassa modern hukuk karşısında fıkıh, Müslüman mağlubiyetinin gölgesinde, kusurlu okunuyordu. Modern seküler hukuk ise Batı'nın ekonomik, politik ve kültürel galibiyetinin etkisiyle temize çıkmış oluyordu.

Fıkıh karşısında modern hukukun baştan üstün, baştan bilimsel kabul edilmesi nedeniyle oturduğum yerde kıvranmaktan kendimi alıkoyamadım. Zira modern hukukun çok derin arızaları vardı. Ahlaktan, hikmetten ve toplumsal gerçeklikten kopukluk gibi arızalar modern hukuku içten içe çürütmüştü. Ne var ki modern hukukun arkasında devlet gibi devasa bir güç duruyordu. Bu gücün gölgesinde arızalar görülmüyor, konuşulmuyordu. Gerçekte, pozitif hukukta ne entelektüel derinlik ne de sosyal bilimsel genişlik vardı. Hukukçular sistemi değil eleştirmek, derinlemesine anlamış bile değildi. Üstüne, hukukçu olmayanları alan dışına itmekte, hukuka katkı sunmaktan menetmekteydiler.

Sorunların özünün geleneksel fıkıh perspektifiyle de pozitif hukuk perspektifiyle de anlayamayacağını, tüm insanlığı kuşatan bir değer ve adalet krizinin yaşandığını, bu krizi aşmada fıkıhın da hukukun da yararlı olabileceğini, dahası her iki alanın karşılıklı etkileşimle iyileştirilip faydalı hale getirilebileceğini söylememle birlikte çalıştaylar fıkıh içi toplantılar olmaktan çıktı, fıkıh-hukuk paydaşlığında ülkemizin ve insanlığın ortak sorunlarına ortak çözümler bulma yönüne evrildi. Anadolu İlahiyat Akademisinde gördüğüm bu duyarlı mizaç, esneklik, disiplinlerarasılık ve reel sorunlara reel çözüm odaklılık, bürokratikleşmekten kurtulamayan üniversitemizde hasretini çektiğimiz niteliklerdi. Bu ayrı bir bahis... Bir o kadar da can yakıcı: Türkiye'de sosyal bilim, üniversitelerden ziyade sivil toplumda yapılabiliyor. Çünkü üniversiteler, gerçekleri ce-

saretle araştırıp ifade etme ortamları olarak kurgulanmamış. Evet, bu ayrı ve uzun bir bahis...

2016-2022 yıllarında Akademi çatısı altında fıkıh, hukuk, değer arayışı, yöntem ve politika arayışı çizgisinde altı çalıştay düzenlendi. Çalıştayların hepsine katıldım. Üçünde tebliğ sundum. İkisinde de ana müzakereci olarak rol aldım. Bir defter dolusu not tuttum. Yillardır devam eden okumalarımla birlikte kendimce büyük resmi çizme noktasına geldim. Elinizdeki kitapta fıkıh ile hukukun uzaklığına ve yakınlığına, kusur ve mezihmetlerine, ayrı ayrı ve birlikte adalete hizmet potansiyellerine ilişkin bir resim çiziyorum. Bugünü resmetmekle kalmıyor, geleceği de tasarlamaya kalkıyorum.

İdealimi birkaç cümleyle özetleyeyim: Modernist, pozitivist, sekülerist Batı menşeli hukukun ciddi kritiği yapılmış. Ne Batıcı ne de Batı karşıtı reflekslerle... Her türlü kompleksten arınmış zihinle... Batı menşeli hukukun gerek Türkiye gerekse dünya ölçeğinde felsefi, sosyolojik, doktriner, paradigmal kusurları tespit edilmiş. Yanı başında geleneksel fıkıhın kritiği yapılmış. Ne lehte ne aleyhte önyargılarla... Komplekslerden arınmış zihinle... Gelenek ayıklanıp süzülmedikçe fıkıh günümüz bağlamında yararlı olamayacağı kabul edilmiş. Fıkıhın nüvesindeki değerler açığa çıkarılmış. O değerlerden taze bir hukuk doktrini üretilmiş. Kritik edilen geleneğe fıkıh denildiği gibi bu yalın ve özüne dönmüş hukuk doktrinine de fıkıh deniyor. İşte bu fıkıh, insanlığın evrensel hukuk arayışına katkı sunma, günümüz hukukunun hastalıklarına çare olma potansiyeli taşıyor.

“Fıkıhtan Hukuka: Bir Doktrin Önerisi” bu basit çerçeveden ibaret... Mamafih bu basit çerçeveyi kurabilmek için pek çok cephede yerleşik algılara karşı savaş veriyor. Hukukçuların ve fıkıhçıların disiplinleriyle ilgili hamasi özgüvenlerini sarsarken gizli özgüven eksikliklerini de gidermeye çalışıyor. İki alanda da mesleki taassubun aşılmasını, özgün teori ve politika

tartışmaları yürütülmesini salık veriyor. Hukukçuları ve fıkıhçıları yepyeni bir çabaya, ulusal ve küresel problemlerin çözümünde etkileşime davet ediyor.

Davetimize icabet edilmesi bugün için naif bir temenni, yarın içinse gerçekçi bir ümit...

Bu eserin ortaya çıkmasında dolaylı katkısı olanlara teşekkür etmek istesem çocukluğumdan itibaren onlarca isim saymam gerekir. Üstümde az çok emeği olan herkese müteşekkirim.

Yayınla doğrudan ilgili olarak; başta Tuncer Namlı olmak üzere Anadolu İlahiyat Akademisi ekibine, fıkıh ve hukuk çalıştaylarının danışmanı Prof. Dr. Ali Bardakoğlu hocamıza ve çalıştay katılımcılarına, Belçika'da bana huzurlu bir çalışma ortamı sağlayan Louvain Katolik Üniversitesi Hukuk ve Dinler Kürsüsünün başkanı Prof. Dr. Louis-Léon Christians'a ve mensuplarına, üniversitemin akademik özgürlüğe saygılı yöneticilerine ve çalışanlarına, Eskiyei Yayınları emektarlarına teşekkür ediyorum.

Metni kısmen ya da tamamen okuyarak yorumlarını ileten Prof. Dr. Kemal Gözler'e, Doç. Dr. Emrah Kaya'ya, Av. Mehmet Gün'e, Abdullah Yasir Can'a, Furkan Aydın'a ve Batuhan Yüksel'e teşekkür ediyorum.

Kitabı, ülkemizin ve dünyanın geleceğini kuracak gençlere ithaf ediyorum.